

Ideraamatu hulluse küüsi langes

Carte-de-visite'id olid odavad ja kergesti mitmes eksemplaris reprodutseeritavad. Sensatsiooniliste piltidena ostetavate ja vahetatavate kehade ning nägude suur kogum võimaldas tähelepanelikul silmitsejal jõuda nende üksikute piltide kõrvutamisel teatud üldistusteni. Kui silme ees seisvate fotole lisada fantaasiaelemente ja sotsiaalselt konstrueeritud visuaalsete tähenduste võrgustiku, siis võis pilt avaldada vaatlejale oma-moodi füsioloogilist mõju (doktor Kreutzwald kirjeldas seda Koidula kevade päikeseteradest üles-äratatud südamevoolumise tundmusena). Samuti võis näguderaamatu albumi küllastumiseni lehitsemine viia viimaks vaimse taipamise/kirgastumiseni, mis võimaldas hüüatada hingevärinal kopsud õhust tühjaks: «Ma näen!»

Avalikku vaimuruumi kujundavas ajakirjanduses ilmusid fotograafiat tutvustavad artiklid ning fotograafiairide turundusstrateegiliselt läbimõeldud reklaamkultused, mis «hullust» võimendasid. 1867. aastal oli Peterburi raamatupoodidest võimalik osta hulgi tuhandeid Venemaa ja teiste riikide ajalooliste valitsejate portreesid, vaimulike, nii kodu- kui välismaiste riiklike silmapaistvate ühiskonnategelaste – kunstnike, teadlaste, kirjanike, heliloojate, näitlejate, lauljate jt riigi vaimu- ja hingeelu defineerijate – näopilte.

Visiitportree viitab uue meedia ning vahendamise enda võimule ja jõule sensatsiooni fenomeniloomisel. Käeshoitavad ja omaniku tahtele alluvad pildid kõikvõimalike geeniuste ja veidriku füsiognoomiast omakorda kinnitasid nende kõrget/madalat sotsiaalset staatust kaaskodanike seas ja pakkusid samas nende valdajatele enneolematu võimaluse eneseanalüüsiks ja enesekuvandi ehituseks. Tõsiasjana süvenesid sellest nii inimkeha proportsioonide ja vaimuelu omavahelisi seoseid uurivas eugeenikas äärmuslikkuseeni viinud väärtusnormid kui ka uus sensatsioonihuviline massikultuuri nähtus, mida omakorda turundasid ja pakendasid nii kriitikud kui ka tarbijad.

Murrang senises maailmapildis

Tekkis näguderaamatute kultuur: tööstustoodanguna valminud fotoalbumid, mille kaante vahele mahtusid nii omased pereliikmed kui ka täiesti võõrad, traditsioonilisi klassi- ja soopõhiseid eraldusjooni lõhkuvad sensatsioonilised pildid kuulsustest ja aristokraatidest. Mõneti iseloomustab vallandunud maania ulatuslikkust ka tõsiasi, et Tsaari-Venemaal reageeris riik uutele oludele 1868. aasta seadusloomes (mis kehtis ka Eesti- ja Liivimaal) ning keelas fotograafidel paljudada poliitiliste kurjategijate portreesid ning «võrgutavaid» ehk erootilisi pilte.

Paljude 1860. aastate kriitikute jaoks oli *carte-de-visite*'i kõige silmapaistvama aspekt portreede demokratiseerimine, mis varem oli olnud üksnes jõukate privileeg. Paljud kaasaegsed mõtestajad leidsid, et selline ühetaoliseks tasandamine visuaalses sfääris oli küll tore, aga samal ajal tekitas neis muret asjaolu, et «madalama klassi» naised ja mehed võisid esineda luksuslike rekvisiitidega poosides, mis ei olnud nende staatusele sugugi omane ja kohane: «nii et vaene mees... saab oma naisest või lapsest sama täiusliku ja elutruu portree, nagu

Fotograaf Julius Frohse Kreutzwaldi koera *post mortem*, 1864. FOTO: ESTI KIRJANDUSMUUSEUM

Kuidas ainulaadsest jumalaloomingust sai standardiseeritud äri

- Enne visiitportree sündi oli kõige levinum fototehnoloogiline lahendus dagerrotüüpia (aastast 1839). See kandis endas kallist ja kordumatut ning mõneti püha valguspildi oreooli, mis oli kantud valgust peegeldavale metallile ja paigutatud dekoratiivsesse raami pigem tajutavalt kunstisfääridesse kuuluva teosena.
- 1850. aastatel võimaldas uus kolloodiumprotsess koos mitme objektiiviga kaamerate arendamisega kanda fotosid paberile korraga mitmes eksemplaris. Ühtlasi vähenes ühe foto tegemiseks vajalik ajakulu ning pildistatav vabanes skulptuuriks kehastumise pingest. Portreeteritavad võisid pildidel tunda end varasemast loomulikumana.
- 1860. aastast hakati suures mahus tootma kõiki vajalikke fototarbeid: pabereid, objektiive, kemikaale, stuudiorekvisiite. Seefõttu kujunes fotograafia, mida seni vaadeldi kui ainulaadset jumalaloomingut, plahvatuslikult levivaks äritegevuseks ja standardiseeritud profsessiks.
- Ainuüksi Inglismaal müüdi igal aastal ajavahemikus 1861–1867 hinnanguliselt 300–400 miljonit visiitportreed, enne kui saabusid uued fototehnoloogilised võimalused. Tsaari-Venemaagi ei jäänud eemale visuaalkultuuri tehnoloogilisest muutusest ning Eesti- ja Liivimaa suuremates linnades asendusid välismaalt saabuvad rändfotograafid maaniast haaratud paiksetega.

Sir Thomas Lawrence maalib Euroopa kõige väljapaistvamatele valitsejatele.»

Seega tekitas visiitportree 19. sajandi keskpaigas ärevust sotsiaalse klassi staatuse võltsimise pärast: üksnes kostüümide ja lavadekoratsioonide koostmõjul ilmnev härrasmehelikkus fotol võis päriselus osutada kassikullaks – väärtuste simulatsiooniks ja lihtlabaseks pettuseks. Seesmiselt vää-

60-aastase, väsiva ja elukogenud mehena murdus viimaks Kreutzwaldi vastupanu ning teda ümbritsev aegruumi näguderaamatu hullus neelas skeptiku oma embusesse.

Johann Köleri joonistus Võrust, esiplaanil Kreutzwaldi kurg Juku, kes kunstniku ainukordse joonistusena ebastandarddes formaadis ei sobitu näguderaamatu kaante vahele. FOTO: ESTI KIRJANDUSMUUSEUM

rastunud kurjategijatele sai fotograafiast tööriist, mille abil võltsida esinduslikkust, ja jumalavallatule lihtrahvale võimalus süüme-piinadeta aristokraatia tegelasi kehastada. Tegelikkuse ja petturluse vaheliste piiride tajumine visuaalkultuuris hägustus tänu fotograafia kättesaadavusele.

Kreutzwaldi vastupanu murdus

42-aastane tõejanune meditsiinidoktor Kreutzwald kirjutas juuba 1845. aastal (*sic!*) vaimustunult eestikeelsele lugejale Võrus nähtud ja töös kogetud fotoaparaadist kui «kõrgemast hiilgusrikkast kunstnikust» ja nimetas dagerrotüüpia fotot «otsekoheks töepildiks». Enam kui kakskümmend aastat hiljem, 1868. aastal seisid ta vääramatult edasi töepildi eest ning andis Koidula fotot roosa värviga koloreerinud «käpardliku» pildiautori kätele kirjalikult valusa lasku karistuseks jumala loomingu teotuse pärast.

Seni oli Kreutzwald enda hingerahu huvides enese pildistamist vältinud (tema perest tehtud dagerrotüübilt me naise ja laste kõrval pereisa Reinholdi ennast ei leia) ning eelistanud/hinnanud pigem aristokraatset, traditsiooniliselt aeganõudvat ja ainukordset maalikunsti – nii nagu seda on ka kordumatu inimhing.

Siinkohal ilmneb ehk ajastu vaimu ironiliselt eiranud Kreutzwaldi mõneti iseloomustav seik, kui ahastuses doktor palus fotograafil jäädvustada oma kalli igavikuuneele suikunud koera nägu *post mortem* aastal 1864, kuid mitte teadaolevalt iseennast või oma truud paigalpäsimatut kurge Jukut. Viimast on hoopis joonistanud Johann Köler samal, 1864. aastal, kui ta maalib portreed Kreutzwaldist.

Kirjades tuntud intellektuaalile anus avalikkus eesti kirjamehelt kiirpilti tema näost. Esialgu puigeldes lisis viimane omal tagasihoidlikul moel sellele ühiskondlikule kirele seega hagu alla. Kuid 60-aastase, väsiva ja elukogenud mehena murdus viimaks Kreutzwaldi vastupanu ning teda ümbritsev aegruumi näguderaamatu hullus neelas skeptiku oma embusesse. Ja nii on meil tänapäeval silme ees töepildid eesti laulusast Kreutzwaldist – eestluse kirjandusliku tüviteksti «Kalevipoja» koostajast, andes meile võimaluse tema kulmukaares ja silmavaates otsida killukest meist endast.

Ago Ruus 2018. aastal Valga muuseumis enda koostatud fotonäitusel «Pildid klaasidelt. Jäädvustusi Vastseliina kandi inimestest». FOTO: ARVO MEEKS

Ago Ruus seab keskmesse inimese ja tema vaimuelu peegelduse hõbeklaasil

Eesti kullafondi kuuluva te filmiteoste operaatorina hinnatud Ago Ruus on Võrumaa 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole fotograafias peegelduvale vaimuelu kildude kokkukogumisele pühendanud tänuväärset oma elujõudu ja aega.

2023. aastal ilmus Ruusilt koostöös Võru Instituudi ja Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseumiga miniatuurne fotoalbum «Doktor Kreutzwaldi visiitportreed». See Kreutzwaldi näguderaamat on omamoodi järg Ruusi kirjutatud ja koostatud mahukale kogumikule «Vana-Võromaa päevapilt-nikud» (2022).

Suure empaatiaga maailma läbi kaameraobjektiivi vaatlema harjunud Ruusi tähelepanu keskmes on tema raamatutes eelkõige inimene ja tema vaimuelu peegeldus hõbeklaasil. Jumaliku valguse inimnäoline joonistus mateerias. Austavalt taaselustab ta 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi esimese poole lõunaestlastest fotograafide-antropoloogide loomingu, kes ülistasid ja dokumenteerisid «tavainimese» elutegevust ning olid ühtaegu uue maailmatunnetuse tehnoloogia – fotograafia – maaletoojad omaaegsel Võrumaal.

«Doktor Kreutzwaldi visiitportreed» on miniatuurne, eesti fotograafia ajalugu oluliste uute faktidega rikastav, aga samas ülevaatlilik ja tänuväärne fotoraamat. Ruus on Kreutzwaldi näopildid arhiividest kokku kogunud ning varustanud asjakohase ja ülevaatliliku uurimusega. Tähelepanu saavad Kreutzwaldi pildistanud fotograafide töö, elukäik ning nende maailmapilti illustreerivad fotode tagaküljed. Hoollitsevat silma on jagunud ka ümbritsevale miljööle Võrus ja detailidele, mis iseloomustavad Kreutzwaldi jaoks olulisi suhteid. Et pildid raamatukaante vahel

RAAMAT

Ago Ruus
«Doktor Kreutzwaldi visiitportreed»

Võru Instituut ja Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum, 2023
80 lk

omavahelises koostöös ajas kevadiselt elustuksid.

Siinkohal ehk ilmnebki Kreutzwaldi näguderaamatu kunstiline fenomen. Inimlikkus ja selle vahetel vahendusel avalduv sõnulsetamatu, väärtuslik, hinge liigutav «miski». Kuigi fototehnoloogia on oma olemuses 19. sajandi keskpaigaks suuresti standardiseeritud ja vana kokkukuivanud Kreutzwald on kõikidel fotodel uue meediumi keskseks «objektiks», sõltub foto sisuline kvaliteet eelkõige ikkagi pildistaja enese loojanatuurist. Kuivõrd on temas seda tundlikku kunstnikku, kes on suuteline tajuma ja seda inimeses avalduvat elu ning uut meediumit inimitunnetuse edastamise heaks tööle rakendama. Kas on igas visiitportrees aimata/tajutav pildistatava näos ilmnev inimsüdamine seisukord, et vaatajas tärkaks usaldus, nii nagu Kreutzwald ühelt pildilt hindavalt ootas ja lootis.

«Doktor Kreutzwaldi visiitportreed» passib hästi üksteist täiendavalt ühte komplekti mullu kirjandusmuuseumi eestvedamisel taasilmunud teosega «Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus 1867–1873» ning Paavo Matsini 2017. aasta ajaloolise fantaasiaromaaniga «Must päike» Kreutzwaldist ja tema Jukust.